

УДК: 378.316:155

ВИКОРИСТАННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ

аспірант, Стеценко І. М.

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.

Шевченка, Україна, Чернігів

У статті представлено методику використання різних форм і методів проведення навчальних занять під час підготовки майбутніх працівників органу пробації до виконання своїх функцій. Методика розглядається як інтеграція методів навчання та педагогічних (інноваційних) технологій контекстного навчання, що дозволяє отримувати бажані результати, формувати необхідні компетентності, робити курсантів активними учасниками освітнього процесу за рахунок запровадження різних форм організації семінарських та практичних занять. Наведені у статті методи проведення семінарів та практичних занять з майбутніми працівниками органу пробації орієнтовані на інтерактивні методи, що дозволяють будувати ці заняття на взаємодії з навчальним середовищем, яке створює передумови для набуття курсантами практичного досвіду в сфері взаємовідносин й рольового спілкування в уявній (змодельованій ситуації) реальності через теоретичне осмислення набутого досвіду застосування наявних знань.

Ключові слова: створення навчального середовища, активізація пізнавальної діяльності, методика проведення семінарських та практичних занять, метод кейсів, рольові ігри.

аспирант, Стеценко И. Н. Использование форм и методов интерактивного обучения при подготовке будущих работников органа пробацции / Черниговский национальный педагогический университет имени Т. Г. Шевченко, Украина, Чернигов

В статье представлена методика использования различных форм и методов проведения учебных занятий при подготовке будущих работников органа пробацции к выполнению своих функций. Методика рассматривается как интеграция методов обучения и педагогических (инновационных) технологий контекстного обучения, которая позволяет получать желаемые результаты, формировать необходимые компетентности, делать курсантов активными участниками образовательного процесса за счет внедрения различных форм организации семинарских и практических занятий. Приведенные в статье методы проведения семинаров и практических занятий с будущими работниками органа пробацции ориентированы на интерактивные методы, позволяющие строить эти занятия на взаимодействии с учебным средой, которая создает предпосылки для получения курсантами практического опыта в сфере взаимоотношений и ролевого общения в воображаемой (смоделированной ситуации) реальности через теоретическое осмысление накопленного опыта применения имеющихся знаний.

Ключевые слова: создание учебной среды, активизация познавательной деятельности, методика проведения семинарских и практических занятий, метод кейсов, ролевые игры.

postgraduate student, Stetsenko I. M. The use of forms and methods in interactive studying while training future probation officers / Taras Shevchenko Chernihiv National Pedagogical University, Ukraine, Chernihiv

In the article the author presents the methodology of using different forms and methods for classes while training future probation officers to perform their functions. The author defines the methodology as the integration of teaching method and pedagogical (innovative) techniques of the context teaching that gives desirable results, forms required competences, makes cadets active participants of the educational process while implementing different forms of giving seminars and practical classes. The methods of conducting seminars and practical classes with future probation officers are oriented at interactive methods that make it possible to conduct these classes on the basis of interaction with educational environment that creates pre-conditions for cadets' obtaining practical experience in the sphere of interrelations and role communication in the imaginary (modeled situation) reality through theoretical comprehending of the obtained experience of using the knowledge.

Keywords: creation of educational environment, activation of cognitive activity, the methodology of conducting seminars and practical classes, case studies, role playing.

Вступ. Необхідність зміни системи підготовки персоналу органу пробації зумовлена процесом реформування кримінально-виконавчої системи до зразків європейських країн, прийняттям Закону України «Про пробацію», в результаті чого постала нагальна потреба у створенні ефективної системи й запровадженні нових підходів у професійній підготовці майбутніх офіцерів пробації, включаючи використання як традиційних так і інноваційних методів навчання. Оскільки пробація в Україні проходить становлення, досить актуальним є вирішення проблеми наукового супроводу освітнього процесу в ВНЗ, а саме використання методики, яка б максимально

сприяла формуванню професійної компетентності майбутніх працівників органу пробації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури показує, що протягом останніх років багато науковців (А. Алексюк, О. Беца, Н. Волкова, В. Кривуша, Н. Максимова, В. Синьов, А. Степанюк, О. Третяк, Т. Туркот, М. Фіцула, С. Харченко, С. Чебоненко, Д. Ягунов, В. Ягупов, І. Яковець та ін.) присвятили свої праці питанням, що стосуються удосконалення системи професійної підготовки майбутніх працівників кримінально-виконавчої служби.

Складність завдань, що мають виконувати працівники органу пробації, спрямовує підготовку курсантів у ВНЗ на набуття цілої палітри знань, умінь та навичок, які не можна сформувати без урахування міждисциплінарних зв'язків, оскільки вони торкаються як юридичних аспектів (здійснення нагляду; виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів та ін.), так і педагогічних, психологічних, соціальних (підготовка досудових доповідей щодо осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності; реалізація пробаційних програм щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; проведення соціально-виховної роботи; здійснення заходів щодо підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення) [6].

З огляду на це, а також на те, що видами пробації є досудова, наглядова та пенітенціарна пробація, які вимагають наявності знань щодо застосування методів, які дозволяють отримувати та використовувати інформацію, планувати й проводити соціально-виховну роботу з різними категоріями засуджених, застосовувати засоби стимулювання засуджених, здійснювати корекцію поведінки

засуджених тощо, постає питання про доцільність використання як традиційних так й інноваційних педагогічних методів під час підготовки пенітенціарного персоналу.

Так, В. Ягупов розглядаючи «метод» вкладає в це поняття різні його значення, але всі вони об'єднуються навколо того, скориставшись чим, можна досягти будь-якої мети, вирішити конкретне завдання (засіб) або практично чи теоретично пізнати дійсність (прийоми або операції) [12].

Вибір методів навчання обумовлюється способом взаємодії між суб'єктами навчання залежно від виду заняття та його мети. Як зазначають В. Галузьяк, М. Сметанський та В. Шахов це залежить від: загальної мети навчально-виховної роботи та принципів дидактики; особливостей методики викладання конкретної навчальної дисципліни та її специфічних вимог щодо відбору загально-дидактичних методів; мети, завдань і змісту матеріалу конкретного заняття; часу, відведеного на вивчення певного матеріалу; вікових та особистісних характеристик студентів; рівня підготовленості студентів; матеріальної забезпеченості навчального закладу (обладнання аудиторій, наявність технічних засобів, наочних посібників тощо); можливостей та особливостей самого викладача, його особистісних якостей, рівня теоретичної та практичної підготовки, методичної майстерності [2, с. 167].

Аналіз літературних джерел [3; 4; 8–11] дозволяє дійти висновку, що інтеграція методів навчання та педагогічних (інноваційних) технологій контекстного навчання, сприяє отриманню бажаних результатів, формувати необхідні компетентності, робити студентів (курсантів) активними учасниками освітнього процесу за рахунок запровадження різних форм проведення лекцій й організації семінарських та практичних занять. Методика виступає сукупністю

методів та прийомів, що використовуються для виконання певної навчальної роботи й забезпечує вирішення освітніх завдань.

Однак, не дивлячись на наявність широкої палітри різних підходів до використання методів та технологій під час підготовки фахівців відповідного профілю у вищих навчальних закладах, питання, що стосуються мети, завдань, а також методики проведення теоретичних і практичних занять з майбутніми працівниками органу пробації, залишаються недостатньо висвітленими.

Формулювання мети статі та завдань.

Мета статі полягає у визначенні мети, завдань, методів навчання у процесі підготовки майбутніх працівників органу пробації за кордоном та в Україні.

Завдання статі: проаналізувати сучасні підходи до організації різних видів навчальних занять з майбутніми працівниками органу пробації та розкрити методику їх проведення з використанням інтерактивних методів навчання.

Виклад основного матеріалу статті. Професійна підготовка майбутніх працівників органу пробації перебуває на етапі становлення, а тому наразі актуальними є питання визначення змісту цієї підготовки та доцільності запровадження різноманітних методик роботи із засудженими та клієнтами органу пробації залежно від їх категорій (неповнолітні та повнолітні, жінки та чоловіки), суспільної небезпеки скоєного правопорушення та виду кримінального покарання, особливостей відбування покарання, відхилень від правослухняної поведінки, психічних та фізичних проблем із здоров'ям, наявності залежностей (алкоголізм, наркоманія), соціального положення (безпритульні, безробітні), взаємовідносин у сім'ї тощо.

Зокрема, найбільш розповсюдженими методиками роботи із засудженими, що вивчаються персоналом служби пробації Швеції є: переміщення об'єкту агресії засудженого; вивчення потреб засудженого; вивчення рівня мотивації засудженого; вирішення проблем засудженого; мотивація засудженого до спілкування тощо [7, с.13].

Цікавою є методика підготовки майбутніх пенітенціарних працівників в Швеції. Так, під час підготовки пенітенціарного персоналу викладачі не дають готових знань, а навчають слухачів вчитись самостійно. Це означає, що викладач ставить перед слухачами низку проблемних питань, ситуацій, відповіді та рішення на які, слухачі знаходять самостійно користуючись бібліотечною літературою, Інтернетом, консультаціями педагогів. Дана методика має назву «Вирішення проблем на практиці». Для проведення практичних занять, під час яких здійснюється обговорення проблемних практичних ситуацій та прийняття рішень, або відпрацювання навичок виконання функціональних обов'язків, група слухачів поділяється на підгрупи (7–8 слухачів). Кожна підгрупа має свій навчальний клас, необхідну літературу, роздатковий матеріал. Безпосередньо заняття на прищеплення навичок поведінки в конфліктних або складних ситуаціях слухачі відпрацьовують в спеціальних класах-полігонах, які нагадують діючі установи [7].

Організаційно як у Швеції, так і в Україні форми навчання слухачів можна поділити на колективні, групові й індивідуальні. Під час використання колективної форми навчання (наприклад, лекції), від викладача вимагається вміння створити атмосферу зацікавленості слухачів через постановку проблемних питань, діалог з аудиторією, ілюстрацію та схематизацію навчального матеріалу, орієнтацію на раніше отримані знання та досвід слухачів, цікаві приклади з практики

та життя слухачів, встановлення єдиного темпу роботи аудиторії, коли слухачі мають можливість конспектувати почуте та прочитане тощо. За такої форми роботи слухачі мають можливість отримати систематизовані знання та орієнтири у подальшій самостійній роботі [5]. Недоліком колективної форми навчальної роботи можна вважати те, що викладачу важко визначитись з тим, наскільки кожен окремий курсант спромігся засвоїти отриману інформацію та чи зможе нею скористатися для вирішення практичних завдань.

Більш персоніфікованими є групові та індивідуальні форми організації навчання слухачів. Використання цих форм паралельно з методами стимулювання навчальної діяльності курсантів дозволяє формувати позитивну мотивацію та активізувати їх пізнавальну діяльність.

Зупинимося на групових формах навчальної роботи й методиці організації семінарських та практичних занять.

Метою семінарського заняття є закріплення теоретичних знань отриманих курсантами в процесі лекції та перевірка рівня знань з питань, що були винесені на самостійне опрацювання. Методи навчання курсантів, під час семінарського заняття (опитування, бесіда, роз'яснення, диспут, інструктаж, спостереження, змагання, приклад, аналіз результатів діяльності, контролю та самоконтролю, самоспостереження та ін.), обираються залежно від поставлених викладачем дидактичних цілей і завдань, обраного способу суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що дозволяє забезпечити максимальну пізнавальну активність курсантів.

Зацікавленість курсантів навчальним матеріалом залежить від того, наскільки викладачем логічно і послідовно поставлені запитання при розкритті яких курсантам необхідно навести аргументи, пов'язати

відповідь з практикою життя та професійної діяльності, використати знання з різних навчальних дисциплін.

Досвід проведення семінарських занять показує, що під час організації групової роботи курсантів треба враховувати рівень їх підготовки і рівномірно розподіляти в групи таким чином, щоб в них були представлені курсанти з різними рівнями успішності. Це дозволяє виділити лідера, координатора й забезпечити дотримання процедури розподілу ролей і визначення індивідуальних завдань для кожного члена групи, узагальнити отримані результати. Із об'єкта навчання курсанти стають суб'єктами навчання і в подальшому почергово виконують роль керівника групи, що сприяє набуттю необхідного управлінського досвіду та стимулює їх до прояву пізнавальної активності, саморозвитку.

Наведемо приклад такого завдання, в основі якого знаходиться вирішення курсантами проблеми забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує особу, яку притягують до кримінальної відповідальності. Виконання цього завдання може здійснюватися за методикою, яка має таку послідовність: 1. Курсантам пропонується фабула, що вміщує в собі опис соціально-демографічних даних, кримінологічну характеристику особи, яка скоїла правопорушення. 2. Курсанти розбиваються на групи по 7–8 чоловік. Визначається керівник групи. Кожна група отримує окреме завдання, наприклад: 1) скласти соціально-демографічну характеристику на особу, що скоїла правопорушення; 2) здійснити оцінку ризиків скоєння повторного правопорушення; 3) зробити висновок стосовно можливості виправлення цієї особи без обмеження або позбавлення волі на певний строк. 3. Курсанти отримують інструкцію, згідно якої вони мають виділити основні поняття, що асоціюються у них із виконанням поставленого завдання. Всі виділені поняття вони

тематично поділяють на групи. 4. Для розкриття кожної теми курсанти мають сформулювати запитання та запропонувати алгоритм пошуку необхідної інформації з використанням відповідних методів (опитування, спостереження, вивчення документації, незалежної характеристики, біографічний метод та ін.) й прийняття рішення. 5. Після підготовки відповіді курсантами відбувається їх обговорення в групі та представлення отриманих результатів керівником групи. Курсанти при тому вчаться аргументовано відстоювати свою позицію, знаходити компроміси, прислуховуватися до порад та виділяти основні моменти на які необхідно звертати увагу під час пошуку інформації та формулювання висновків. Представники інших груп мають можливість задавати додаткові уточнюючі запитання, вступати в дискусію, впливати на вироблення остаточного рішення. 6. У кінці семінарського заняття виділяються моменти на які курсантам треба звертати увагу, робиться оцінка групової роботи та представлення доповіді керівником групи, визначається внесок кожного учасника групи у спільну роботу, виставляються бали та окреслюються напрямки подальшої самостійної роботи курсантів.

Можливий варіант організації семінарського заняття, коли кожному курсанту дається індивідуальне завдання, що вимагає самостійного опрацювання навчального питання та представлення результатів його виконання. У цьому випадку від викладача вимагається правильно розподілити час необхідний як для виконання завдання, так і оприлюднення та обговорення отриманих курсантами результатів. Як варіант, такі завдання можуть бути чимось схожі, але виконуватись індивідуально. Тоді, у процесі обговорення отриманих результатів, кожен із членів групи буде мати можливість внести свої пропозиції та вказати на ті проблеми з якими йому довелося зустрітись й розкрити винайдений ним алгоритм їхнього самостійного

вирішення, або звернутися з проханням про допомогу до своїх колег чи викладача.

Практичні заняття дозволяють курсантам отримати необхідний досвід, сформувати навички та вміння через виконання навчальних завдань, визначення потреб правопорушників та винайдення шляхів вирішення їхніх проблем, участь у рольових іграх, складання службової документації, вироблення індивідуального плану роботи з клієнтом пробації, організації наглядових та соціально-виховних заходів, а саме: надання консультативної, психологічної та іншої допомоги; сприяння працевлаштуванню; залучення до навчання клієнтів органу пробації; участь у виховних заходах й проведенні індивідуально-профілактичної роботи; підготовка осіб, які відбувають кримінальне покарання у виді обмеження чи позбавлення волі на певний строк до звільнення з метою їх трудового й побутового влаштування; взаємодія з органами та службами у справах дітей, спеціальними установами й закладами, що здійснюють соціальний захист та профілактику правопорушень з боку неповнолітніх; залучення недержавного сектору (волонтерів) у здійснення пробації та ін.

Важливість такого досвіду важко оцінити, оскільки у цьому випадку курсант самостійно набуває навички взаємодії, вчиться оцінювати свої відчуття (наприклад: що він відчував в ситуації, коли приймав рішення та робив висновки; як оцінював свої знання та вміння; що відчував коли був супротив з боку опонента щодо надання необхідної інформації або проведення певного виховного заходу; що відчував, коли виникала потреба висловити незадоволення діями іншої сторони, спростувати наведені аргументи або чітко і логічно викласти свою позицію й вимоги до оточуючих; що відчував, коли треба брати на себе відповідальність

за прийняті рішення і поведінку, узгоджувати свою позицію з позицією інших людей та знаходити компроміси тощо).

Отже, результатами використання інтерактивних методів навчання майбутніх працівників органу пробації, під час практичних занять, можуть бути такі, як: формування необхідних особистісних якостей (толерантність, впевненість в собі, самоповага, емпатія тощо); загальних аналітичних та комунікативних здібностей (здатність творчо мислити; вміння виділяти головне та аналізувати проблемну ситуацію; знаходити різні підходи до вирішення проблеми; вміння аргументувати свою позицію та вислуховувати іншу точку зору; здатність безконфліктно взаємодіяти та вступати в партнерські відносини; вміння проводити мотиваційне інтерв'ю та збирати необхідну інформацію); розвиток рефлексії (здатність до адекватної самооцінки та взаємної оцінки дій інших учасників взаємодії; самоконтроль своїх емоційних станів; вміння переносити отриманні знання та досвід в новий контекст; здатність адекватно діяти в нестандартній ситуації, що склалася).

До форм і методів інтерактивного навчання майбутніх працівників органу пробації можна віднести такі, як: метод кейсів, ділові та рольові ігри, евристична бесіда, дискусія, практичні групові або індивідуальні вправи, моделювання ситуацій, аналіз відеозаписів тощо.

Метод кейсів дозволяє навчати майбутніх фахівців на основі реальних чи уявних ситуацій, формувати у них досвід поведінки, у тому числі й у складних ситуаціях. Ю. Бабанський вказує на те, що цей метод реалізує три невід'ємні компоненти діяльності: мотивацію, організацію та контроль [1].

До методу кейсів можуть бути інтегровані інші наведені вище простіші методи пізнання. Ознайомлення з проблемою та винайдення способів її вирішення під час ділової або ситуаційно-рольової гри,

дозволяє під час обговорення курсантами запропонованих варіантів дій проаналізувати поведінку учасників гри та зупинитися на найбільш ефективних способах подолання проблеми.

Конкретні умови рольової гри визначаються специфікою цілей практичного заняття (наприклад, навчання використовувати певні алгоритми дій при складанні соціально-психологічної характеристики тощо). Ігрові ролі учасників визначаються відповідними інструкціями, в яких задекларовані вимоги до поведінки як учасників так і питання, на які мають відповісти спостерігачі враховуючи соціальні вимоги та очікування щодо проявів поведінки та вчинків осіб, які виконували ту чи іншу соціальну роль точно відтворюючи зовнішні риси і норми поведінки, маніпулювали зразками поведінки у штучній ситуації визначеній інструкцією (сценарієм, правилами гри, змодельованою ситуацією тощо).

Прикладом використання даної методики може бути рольова гра, коли між курсантами розподіляються соціальні ролі – «працівник органу пробації», «правопорушник», «спостерігач». На основі спеціально підготовленої викладачем інструкції, уявний «правопорушник» провокує «працівника органу пробації» на здійснення помилок. «Спостерігач» оцінює правильність дій та прийняття рішень працівником пробації згідно інструкції та поведінки іншого учасника рольової гри – «правопорушника». Рольова гра може зніматися на відеокамеру з подальшим її аналізом та груповим обговоренням.

Під час обговорення можуть вирішуватись такі завдання: визначення ефективності застосування тих чи інших методів при проведенні різноманітних бесід з клієнтами служби пробації; оцінка ефективності дій «працівника органу пробації» та спирання ним на знання, вміння та навички при реалізації заходів, спрямованих на:

роботу з уразливими категоріями клієнтів органу пробації; мінімізацію ризику скоєння повторних правопорушень; підготовку досудової доповіді; розробку пробаційних програм; підготовку осіб, які відбувають покарання у виді обмеження чи позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування; здійснення пробації щодо неповнолітніх; організацію соціально-виховної роботи із засудженими; взаємодію з волонтерами пробації, органами влади, підприємствами, установами та організаціями; формулювання висновків, коментарів, пропозицій щодо здобуття нових знань та вмінь в сфері пробації.

Висновки.

Отже, використання сучасних методів навчання сприяє освоєнню методики взаємодії та вміння налагоджувати психологічний контакт, керуватися нормативною базою, спиратися на сучасні підходи щодо організації роботи з особами, які перебувають на обліку в органі пробації, розвитку в курсантів здібностей до комунікації, здатності використовувати отримані знання та навички у подальшій професійній діяльності. Крім цього, в освітній процес мають запроваджуватися інтерактивні методи, що включають в себе питання, які спрямовані на підготовку курсантів до розв'язання конфліктів, опанування досвіду групової роботи, вдосконалення механізмів внутрішнього контролю, індивідуальний підхід до здобуття знань, вмінь та навичок тощо. Предметом подальших наукових розвідок є підготовка працівників органу пробації до конструктивної професійної взаємодії із підозрюваним та правопорушниками з боку компетентних співробітників, які працюють з ними в громаді.

Література:

1. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1985. – 217 с.
2. Галузяк В. М. Педагогіка: навч. посіб. / Галузяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. – 4-е вид., випр. і доп. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 400 с.
3. Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі: кол. моногр. / І. І. Доброскок, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина та ін.; наук. ред. В. П. Коцур; уклад. О. І. Шафран. – Переяслав-Хмельницький: Вид-во С. В. Капрук, 2008. – 285 с.
4. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Л. Ортинський – К.: Центр уч. літ-ри, 2009. – 472 с.
5. Педагогіка професійної школи: метод. посіб. / [Л. В. Нестерова, П. Г. Лузан, В. М. Манько та ін.; наук. ред. Л. В. Нестерової, Т. М. Герлянд]. – К: ІПТО НАПН України, 2012. – 264 с.
6. Про пробацію. Закон України від 05.02.2015 року № 160-VIII.
7. Свинарьов В. І. Звіт про відрядження до Швеції / В. І. Свинарьов. – Чернігів: Чернігівське юридичне училище ДДУ ПВП, 2002. – 33 с.
8. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки: навч. посіб. / О. М. Степанов, М. М. Фібула. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с.
9. Третьяк О. С. Методологічні підходи щодо проведення лекцій / О. С. Третьяк, С. О. Чебоненко / Перші Фльорівські читання / матеріали наук.-практ. конф. (Чернігів, 12 жовтня 2010 р.). – Чернігів: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2010. – С. 86-91.
10. Третьяк О. С. Теоретико-методологічні засади проведення соціальної та виховної роботи із засудженими до позбавлення волі:

монографія / Олена Станіславівна Третяк. – Чернігів: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2012. – 400 с.

11. Туркот О. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.І. Туркот– К.: Кондор, 2011. – 628 с.

12. Ягупов В.В. Педагогіка: навч. посіб. / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

References:

1. Babanskiy U.K. *Metody obucheniya v sovremennoy obshcheobrazovatelnoy shkole* / U. K. Babanskiy. – M.: Prosveshchenie , 1985. – 217 s.

2. Haluziak V.M. *Pedahohika: navch. posib.* / Haluziak V.M., Smetanskii M.I., Shahov V.I. – 4-e vyd., vypr. i dop. – Vinnytsia : DP «Derzhavna kartografichna fabryka», 2007. – 400 s.

3. *Innovtsiyni pedahohichni tehnolohii: teoriya ta praktyka vykorystania u vyschoi shkoly : kol. monohr.* / I. I. Dobroskok, V. P. Kotsur, S. O. Nikitchyna ta in.; nauk. red. V. P. Kotsyr; uklad. O. I. Shafran. – Pereyaslav-Hmelnytskyi: Vyd-vo S. V. Kapruk, 2008. – 285 s.

4. Ortynskii V.L. *Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posib.* [dlya stud. vyshch. navch. zakl.] / V. L. Ortynskii – K.: Tsentru uch. lit-ry, 2009. – 472 s.

5. *Pedahohika profesiynoi shkoly: metod. posib.* / [L. V. Nesterova, P. H. Luzan, V. M. Manko ta in.; nauk. red. L. V. Nesterovoi, T. M. Herlyand]. – K : IPTO NAPN Ukrainy, 2012. – 264 s.

6. *Pro probatsiy Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 roku № 160-VIII.*

7. Svynareyv V.I. *Zvit pro vidriadzhennia do Shetsii* / V. I. Svynareyv. – Chernihiv: Chernihivske urydychne uchylshche DDU PVP, 2002. – 33 s.

8. Stepanov O.M. *Osnovy psyhlohii i pedahohiky: navch. posib.* / O. M. Stepanov, M. M. Fitsula. – K.: Akademydav., 2005. – 520 s.

9. Tretiak O. S. *Metodolohichni pidhody shchodo provedennia lektsiy* / O. S. Tretiak, S. O. Chebonenko / *Pershi flyorivski chytannya / materialy*

nayk.-prakt. konf. (Chernihiv, 12 zhovtnya 2010 r.) – Chernihiv: CHNPU imeni T.H. Shevchenka, 2010. – S. 86-91.

10. *Tretiak O.S. Teoretyko-metodolohichni zasady provedennya sotsialnoi ta vyhovnoi roboty iz zasudzhenymy do pozbavlennya voli: monohrafia / Olena Stanislavivna Tretiak. – Chernihiv: CHNPU imeni T.H. Shevchenka, 2012. – 400 s.*

11. *Turkot O. I. Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posib. [dlya stud. vyshch. navch. zakl.] / O.I. Turkot – K.: Kondor, 2011. – 628 s.*

12. *Yahunov V.V. Pedahohika: navch. posib. / V.V. Yahunov. – K.: Lybid, 2002. – 560 s.*